Twentse Taalbank

Twentse Post

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN GESCHIEDENIS BEELDENDE KUNST, STREEKTAAL, NAAM- EN VOLKSKUNDE

nr. 8 1973 12E jrg.

— DONDERSTENEN —

TOT IN HET MIDDEN VAN DE 20ste eeuw leefde in Twente nog het volksgeloof, dat bij een hevige onweersbui (in de volksmond *'donderschoer'* genaamd) vreemdsoortige stenen uit de lucht vielen. Zij zouden door de bliksemstralen op aarde worden geworpen.

Deze zogenaamde *'donderstenen'* zijn meest langwerpig van vorm (zie afbeelding hieronder), zodat ze door de bevolking van Westerhaar en Sibculo in noord-Twente, waar zich enkele zandgraverijen bevinden, ook wel kortweg *'piepies'* (pijpjes) worden genoemd.

In werkelijkheid vormen deze *'donderstenen'* de versteende overblijfselen van de rugpennen (rostra) van een uitgestorven inktvissoort (belemnieten). De betreffende soort kenmerkt zich door vangarmen aan het kop-gedeelte, waarmee ze zich langzaam op de zeebodem kon voortbewegen, hetgeen aanleiding heeft gegeven om te spreken van koppotigen. Zij hebben vooral in de Jura-periode de zeeën bevolkt; ook het exemplaar op onze foto is een Jurassisch fossiel, wat wil zeggen dat het

VOLKSKUNDE

is versteend in klei (lei-kwartsiet), waaraan het zijn blauwachtige, vale kleur ontleent. Ook worden wel lichter gekleurde exemplaren gevonden, die dateren uit het Krijt, in welke periode van de aardgeschiedenis deze inktvissoort al decadent is en uitgestorven raakt. Men spreekt dan van een Kretaceïsch fossiel van de belemnieten, wat wil zeggen dat het versteend is in kalk of een soort chalcedoon.

Twente was in voorhistorische tijden door de zee bedekt, zoals blijkt uit de zoutlagen in deze streek en uit de aanwezigheid van schelpen, haaietanden e.d. in de Twentse bodem. In het eeuwenlange proces van ontstaan en vergaan zijn vele zeedieren op zodanige wijze door de zeebodem opgenomen en verteerd, dat zij kleine holten nalieten die zich vulden met klei of kalk. Zij vormen de fossielen die ons thans nog vertellen over lang vervlogen leven.

Zo tonen de hieronder op werkelijke grootte afgebeelde fossielen, ofschoon ze op verschillende plaatsen in Twente zijn gevonden en dus niet bij elkaar behoren, het ruggedeelte (rostrum), het middenstuk (phragmocon) en het kopgedeelte (proöstracum) van een drietal vertegenwoordigers der belemnieten.

Volgens H. Krul [I] werden dergelijke versteende resten door de keigravers van een steenfabriek in Alstätte (even over de grens ten Zuidoosten van Enschede) in de eerste helft van deze eeuw *'donnerpuntkes'* genoemd.

Op zichzelf was het geloof in een oorzakelijk verband tussen blikseminslag en de vorming van bliksempijpjes niet onwerkelijk of irrieel. Inderdaad kunnen — door blikseminslag en smelting van kiezel — uit zandkorrels bliksempijpen ontstaan: een bobbelige, vaak vertakte buis van kiezelglas (lechatelleriet), die inwendig een porceleinachtig aanzien heeft en aan de buitenkant nog deels gesmolten zandkorrels vasthoudt. Deze bliksempijpen, die gewoonlijk alleen worden ontdekt in de zijkant van een kuil, aangezien ze zich — onzichtbaar voor het oog — onder het aardoppervlak vertakken, worden fulgurieten genoemd. Met onze *'donderstenen'* hebben ze echter niets uit te staan. Daarmee worden namelijk hoofdzakelijk de hierboven genoemde versteende resten van de inktvissoort der belemnieten bedoeld, doch ook wel andere fossielen, zoals van de lage diersoort der sponsen. Ja, volgens de streekkenner J. J. van Deinse [II] werden ook praehistorische gereedschappen, die veelvuldig in de Twentse bodem zijn aangetroffen, zoals bijlen, hamers, beitels en speerpunten van steen, dikwijls *'donderstenen'* genoemd. Hij schrijft hierover ondermeer:

„Een zekere Boer K. te D. bewaarde een kleine stenen beitel, die hij regelmatig raadpleegde. Wanneer de steen des morgens *'zweette'*, rekende hij die dag vast op onweer. De boer vertelde dat zijn vader de steen gevonden had bij het oude erve De Waarbeke onder Hengelo, bij het graven van ijzererts.

Op het erve M. te L. bewaart men nog zorgvuldig in het kabinet een grote beitel waarmee men kleine kinderen als ze de stuipen hebben de slapen wrijft."

Een soortgelijk verhaal hoorde Van Deinse voornoemd bij boer S. te V., die eveneens een grote beitel van zwarte steen had. Toen Van Deinse opmerkte, dat de steen jammer genoeg beschadigd was, zei de boer, dat er telkens wanneer hij de steen uitleende, een stukje af ging. „Het bleek, dat bewoners uit de buurtschap, zodra een kind last had van stuipen, zijn steen kwamen halen en er thuis een weinig met een mes of spijker afschraapten en dit het kind met een beetje water ingaven! Nu is het opmerkelijk, dat onder de homoeopatische geneesmiddelen o.a. *silicea* voorkomt, dat wordt gebruikt bij vallende ziekte, die bij nieuwe maan terugkeert en dat stenen beitels dikwijls van vuursteen (*silex*) zijn gemaakt."

In hoeverre oude volks-mythen verband houden met het volksgeloof aangaande de herkomst en genezingskracht van *'donderstenen'* kan men slechts gissen. Zeker is wel, dat donder en bliksem ook op de oude volken diepe indruk hebben gemaakt. Zeus en Jupiter werden achtereenvolgens door Grieken en Romeinen als god van donder en bliksem vereerd. In de Noorse mythologie is hij bekend onder de naam Thor en Donar, waarvan onze Donardag (donderdag) is afgeleid. Om aan zijn toorn te ontkomen, lieten de Twenten rond hun boerderijen het hoge geboomte de eeuwen door zorgvuldig intakt. Deze statige reuzen waren zoveel als de voorlopers van onze moderne bliksemafleiders. En vermoedelijk reeds vanaf de evangelieprediking in Twente tot in onze dagen leeft in rooms katholieke gezinnen het gebruik om tijdens een hevig onweer met palm en wijwater het interieur van de woning te besprenkelen.

Meester G. B. Vloedbeld uit Almelo schreef hierover in de volkstaal:

„Oop 't platteland zint de leu banger vuur onweer, as de leu in de stad. As 'n löchen oop ow hoes sleet, dat lög ter nich um! Iej kunt 't better in Keulen heuren dondern, dan kom iej allicht nog met 'n schrik vriej. Vuur weerlöchen hoof 'n menske gen angst te hebben. Mer as 't nao nen drukkend-heeten dag breuit in 't zuuden, rekkent dan mer oop zwaor weer, oop 'n grommelschoer, dat ow millen in 'n nach oet 't ber jach. Want iej kunt nooit weten. Het kán inslaon. 'n Löchen is nich van de loch en störig kraakt nen donderslag, dat de roeten rettelt in de ramen. De boer geet duur 't hoes met 'n wi'jwaterbäk'ken en 'n palmtäk'ken, dat oop Palm-Zundag in de kaarke wi'jd is, en al 't volk bidt den hoeszègen, mer:

„as 't gevaor van 't onneweer
Veurbiej is, is ook d'angst nich [meer,"

de leu komt in de been en de boer zeg:

„Zie zoo, dat he'w wier vot bid!"

Jao, bidden en mesten is gen bi'jgeleuwe!"

Het ontzag voor donder en bliksem, gecombineerd met de onwetendheid omtrent fossielen en praehistorische gereedschappen, zullen de mythe hebben doen ontstaan van de *'donderstenen'*, die uit de lucht vallen wanneer een *'donderschoer'* het land afwisselend in duisternis hult of grommend in lichter laaie zet. Ja, door onbekende, geheimzinnige krachten de ruimte ingeslingerd, kan men de *'donderstenen'* een machtige nawerking wel moeilijk ontzeggen....

[I] H. Krul, tijdschrift *„Erica"*, jrg. 1946/'47, blz. 247 - 248.

[II] J. J. van Deinse, *„Versl. en Mededelingen Ov. R. & Gesch."*, 1915.

proöstracum

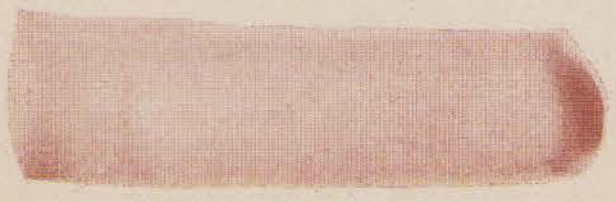

phragmocon

rostrum

Twentse Taalbank

– DE HERTOGEN VAN GELDER –

DE ZESTIENDE EEUW IS VOOR Twente zeer rampspoedig geweest. In de eerste helft van deze eeuw zijn het de Gelderse Oorlogen, die hier dood en verderf zaaien. In de tweede helft van deze eeuw is het de Tachtigjarige Oorlog, die ook Twente meesleept in een langdurige en bittere vrijheidsstrijd.

Een opvallende figuur op het oorlogstoneel is die van hertog Karel van Gelder. Een terugblik op zijn jeugdjaren en familiebetrekkingen, kan een verhelderend licht werpen op deze legendarisch geworden krijgsman, wiens optreden ook in Twente veel ellende met zich meebracht en er toe heeft bijgedragen, dat er in de 16e eeuw geen plaats meer was voor een zelfstandig Sticht.

De bestaanscrisis van het Sticht Utrecht in de 16e eeuw is terug te voeren op de stijgende macht van de Bourgondiërs enerzijds en het groeiend verzet daartegen van de hertogen van Gelder, die zich in hun onafhankelijkheid voelden bedreigd. Een aantal personen en gebeurtenissen, die bij deze tegenstellingen een rol speelden, hebben we gerangschikt in nevenstaande tabel om het overzicht op de hierna te vermelden ontwikkelingen te vergemakkelijken. ⇨

KAREL, HERTOG VAN GELDER (ook wel Karel van Egmond genoemd), werd geboren de 9de nov. 1467 *„op ten huyss to Grave"* te Arnhem als zoon van Adolf, hertog van Gelder en Catharina van Bourbon.

ARNOLD EN ADOLF v. GELDER

Karel's vader, Adolf, geboren in 1438, wordt in de overgeleverde berichten afgeschilderd als een heerszuchtig persoon, waaraan de invloed van diens moeder, Catharina van Kleef, niet vreemd schijnt te zijn geweest. Laatstgenoemde verliet in 1456 — tegen de wil van haar man hertog Arnold van Gelder, geboren in 1410 — heimelijk de echtelijke woning, vergezeld van haar toen 18-jarige zoon Adolf. Zij bracht hem bij haar oom de Bourgondiër Filips de Goede, die zich destijds in het leger voor Deventer bevond om deze stad te dwingen bisschop David van Bourgondië als wereldlijk heer van Het Sticht te erkennen; [220]. Hier beraamde de hertogin met haar familielid de mogelijkheid, om haar echtgenoot hertog Arnold van het bestuur te verwijderen tengunste van haar mee op reis genomen zoon. Het resultaat van dit onderhoud is niet bekend, maar wel beloofde Filips de Goede — op aandrang van de Gelderse stad Nijmegen — aan de tegenstrevers van heer Arnold van Gelder zijn bijstand te verlenen, daarbij uitdrukkelijk verklarend, hoezeer het steeds zijn wens was dat jonker Adolf tot regent of ruwaard van Gelder werd benoemd.

Ofschoon de overige Gelderse steden weigerden aan dit spel mee te doen, bleef de jeugdige Adolf, gesteund door de Nijmegenaren, zich aanhoudend tegen zijn vader verzetten en verzoende zich eerst met hem, nadat deze aan zijn zoon de opperheerschappij van het slot, de stad en het rijk van Nijmegen had afgestaan. Arnold trok zich terug op het Huis Grave te Arnhem terwijl Adolf zich naar Nijmegen begaf en zich kort daarna verloofde met Catharina van Bourbon, een nicht van Filips de Goede.

Belust op uitbreiding van zijn macht, wilde jonker Adolf de normale gang van zaken bij de opvolging in het landsbestuur niet afwachten en bedacht een list. Zijn moeder verleende aan het verraderlijke plan medewerking door in december 1464 bij haar echtgenoot aan te kloppen met de mededeling, dat zij de Kersttijd samen met hem op zijn Huis verlangde door te brengen. Ze werd gastvrij door hertog Arnold ontvangen. Ook jonker Adolf meldde zich omtrent de jaarwisseling met de boodschap, een aantal dagen in het gezelschap van de hertog te willen verkeren. Op 9 jan. 1465 lichtte de ontaarde zoon zijn vader van het bed en voerde de bejaarde man met behulp van een groep Nijmegenaren, slechts gehuld in zijn onderkleed, door de vriesnacht naar het tolhuis te Lobith en vandaar in gevangenschap naar Buren.

Daarna liet Adolf zich te Nijmegen, Zutfen en Arnhem huldigen, waar men hem als wettige heer aannam, zoals dit ook op alle andere plaatsen geschiedde, behalve alleen te Roermond en in de steden van dat kwartier, die allen, uitgezonderd Venlo, weigerden hem hulde te brengen.

In 1469 werd Adolf, door een brief van paus Paulus III gewezen op het verfoeilijke van zijn gedrag jegens zijn vader Arnold en dringend aangemaand, hem, aan wie hij, naast God, het leven te danken had, uit zijn kerker te ontslaan.

In hetzelfde jaar stierf Adolf's echtgenote, Catharina van Bourbon, die aan de ontaarde hertogszoon twee kleine kinderen naliet: de hierboven reeds genoemde Karel van Gelder, wiens levensloop wij zoals gezegd nog nader zullen bekijken, en diens zusje Filippine.

Nadat paus en keizer de tussenkomst hadden ingeroepen van Hertog Karel de Stoute, die in 1467 zijn vader Filips de Goede was opgevolgd, ontbood deze zijn zwager Adolf van Gelder in juni 1471 naar Hesdin in Picardië. Laatstgenoemde toog op reis en gaf onder druk van Karel de Stoute een bevelschrift af, waarbij aan de slotvoogd van Buren gelast werd om hertog Arnold van Gelder uit te leveren aan de heren Hendrik van Perwees en Filips van Wassenaar, die voorts zorg droegen voor het vervoer van de beproefde edelman naar Doulens, een andere stad in Picardië, waar Karel de Stoute zich toen bevond. Toen nu de oude Arnold in december eveneens te Hesdin verschenen was, zocht Karel de Stoute de vrede tussen vader en zoon te bewerken, maar kon Adolf niet overhalen om op enige aannemelijke voorwaarden een zoen met zijn vader aan te gaan. Nog liever, zei Adolf, wierp hij zijn vader in een put en sprong hem achterna.

Bevreesd, zijns ondanks tot een vergelijk te zullen worden gedwongen, nam Adolf de vlucht.

Hertog Arnold, die van zijn zoon zes jaar gevangenschap had moeten verduren, verpandde bij verdrag van 30 dec. 1472 zijn hertogdom Gelder [221] en de graafschap Zutfen aan Karel de Stoute onder het beding, dat deze hem met geld tegen zijn onverzoenlijke zoon en de weerspannige Geldersen tehulp zou komen. Echter op 23 febr. 1473, twee maanden na het tot stand komen van deze pand-overeenkomst, overleed de oude hertog. Zijn zoon was inmiddels op de vlucht te Namen gegrepen en werd in 1473 in een vergadering van Ridders v/h Gulden Vlies te Valencijn, wegens het vergrijp tegen zijn vader gepleegd, tot levenslange gevangenschap veroordeeld en opgesloten te Kortrijk.

Karel de Stoute hield zich aan de pand-overeenkomst en legde de nodige sommen toe voor de belegering van de stad Nijmegen in 1473. De Gelderse bevelhebber van deze stad, Reynier van Broekhuyzen, liet tijdens de belegering de zesjarige Karel van Gelder met een boog en pijlkoker om zijn schouders op een klein paard langs de stadswallen rondrijden, om de inwoners door het gezicht van hun toekomstige vorst tot moed en volharding op te wekken. Na het bemachti-

[tabel]

DE BOURGONDIER FILIPS DE GOEDE

Zijn strijd met Jacoba van Beieren bracht hem in 1428 de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen, terwijl hij in de volgende jaren Namen, Brabant en Luxemburg verwierf. Om invloed te krijgen in het Sticht Utrecht, waartoe ook Twente behoorde, bewerkte hij in 1455 de benoeming van zijn bastaardzoon David van Bourgondië op de bisschopszetel te Utrecht, ofschoon laatstgenoemde geen enkele stem verwierf. Ook DE HERTOG VAN GELDER, ARNOLD, die weinig gediend was van de stijgende Bourgondische macht, kwam met een kandidaat voor de Utrechtse bisschopsstoel in de persoon van Steven van Beieren, kanunnik te Keulen, die echter onvoldoende stemmen behaalde en ook anderszins buiten de krachtsverhoudingen viel.

zoon:
KAREL DE STOUTE

halfbroer van bisschop David van Bourgondië en sedert 1467 opvolger van Filips de Goede. Op 30 dec. 1472 sloot de Bourgondische hertog Karel de Stoute een pand-overeenkomst met HERTOG ARNOLD VAN GELDER, welke laatste echter reeds 2 maanden later overleed, tengevolge waarvan Karel de Stoute nog voor het einde van 1473 zijn heerschappij vermeerderd zag met twee Nederlandse gewesten (t.w.: de graafschap Zutfen en het hertogdom Gelder). De 6-jarige KAREL VAN GELDER, toekomstig vorst van het gelijknamige hertogdom, alsmede zijn zusje Filippine (beide kleinkinderen van de overleden Gelderse hertog Arnold), werden door de Bourgondische hertog ter opvoeding en bewaring overgebracht naar Gent. Op 5 jan. 1477 sneuvelde Karel de Stoute in de slag bij Nancy. Zijn landen vielen toe aan zijn erfdochter:

MARIA VAN BOURGONDIE

Zij huwde in 1477 met Maximiliaan van Oostenrijk, die de voogdij over JONKER KAREL VAN GELDER en diens zuster Filippine op zich nam. In 1492 ontstond het PROBLEEM GELDER, toen de volwassen geworden KAREL door de Geldersen als enige wettige heer gehuldigd werd. In 1493 volgde Maximiliaan zijn vader Frederik III op als Duits keizer en droeg in het daaropvolgende jaar de regering over de Nederlandse gewesten op aan zijn 16-jarige zoon:

FILIPS I (DE SCHONE)

hertog van Bourgondië, koning van Spanje en graaf van Holland. Na zijn dood op 25 sept. 1506 aanvaardde keizer Maximiliaan voornoemd in nov. 1506 het regentschap en belastte op 18 mrt. 1507 zijn enige dochter Margaretha van Oostenrijk (zuster van Filips I) met de landvoogdij over de Nederlandse gewesten, aangezien Filips' zoon, Karel V (geb. 24 febr. 1500), nog slechts 2 jaar oud was. Vooral uit ongerustheid over Margaretha's aansturen op een geweldadige oplossing van het PROBLEEM GELDER, werd in 1514 met succes bij keizer Maximiliaan aangedrongen op meerderjarig verklaring van de jonge Karel V, die nog voor zijn 15de verjaardag op 5 jan. 1515 te Brussel door de Staten-Generaal als soeverein werd gehuldigd.

KAREL V (VAN HABSBURG)

1515 heer der Nederlanden, 1516 koning van Spanje. Met de dood van zijn grootvader keizer Maximiliaan in 1519 tot keizer van het Duitse Rijk verkozen. Onder Karel V zijn Friesland (1524), Utrecht en Overijssel (1528), Groningen (1536) en eindelijk GELDERLAND (1543) voorgoed aan de overige Nederlandse gewesten toegevoegd en in 1548 gaf hij het geheel als Bourgondische Kreits een eigen status in het keizerrijk.

bastaardzoon:
DAVID VAN BOURGONDIE

halfbroer van Karel de Stoute en vorstbisschop v. Utr. (1457 t/m 1496).

opvolger BISSCHOP FREDERIK VAN BADEN (1496 - 1517)

(zijn moeder was een zuster van keizer Frederik III, de vader van Maximiliaan van Oostenrijk). In 1498 versloeg bisschop Frederik, gesteund door Karel van Gelder, de Heren van Wisch, die met een bende afgedankte soldaten van Hertog Albert (in 1498 door Maximiliaan v. O. benoemd tot Gouverneur van Friesland én Groningen) het bisschoppelijke gebied afstroopten. In 1510 raakt hij openlijk met KAREL VAN GELDER in krijg. In 1512 onderwierp de bisschop zijn oproerige leenman Roelof van Münster, Heer v. Ruinen, slotvoogd van Coevorden en drost v. Drente. In 1514 - 1515 raakte de bisschop in strijd met Groningen, van waaruit strooptochten werden ondernomen in Drente.

opvolger BISSCHOP FILIPS VAN BOURGONDIE (1517 - 1524)

geboren in 1464 als jongste bastaardzoon van Filips de Goede, die toen 70 jaar oud was. Halfbroer van bisschop David v. Bourgondië (bovengenoemd), wiens Coadjutor hij was.

opvolger ELECT HENDRIK VAN BEIEREN (1524 - 1529)

Droeg op 15 nov. 1527 de wereldlijke macht over aan KEIZER KAREL V.

VOETNOTEN

[220] Zie *Twentse Post* van mei 1973, blz. 67: „Bourgondische invloeden".

[221] Aanvankelijk was Gelder een graafschap. Reinoud II (bijgenaamd 'de Zwarte'), graaf van Gelderland, trad op 3 mei 1329 — kort na het overlijden van zijn eerste gemalin — in het huwelijk met Eleonora, zuster van Eduard II, koning van Engeland. Voor betoonde hulp tegen Filips van Valois, koning van Frankrijk, werd de graafschap Gelder door Eduard II op 19 mrt. 1339 tot hertogdom verheven. Dit geschiedde in het bijzijn van de Engelse koning, die zich toen in Frankrijk bevond; [A. J. v. d. Aa, *Biogr. Wrdb.*, dl. 15, blz. 211-213].

[222] Naar biografieën door A. J. v. d. Aa, *Biogr. Wrdb.*, dl. I, blz. 18 e.v.: 'Aarnout v. G.' en blz. 70: 'Adolf v. G.'.

[223] Genoemde Reinoud IV, laatste telg uit het Gullikse stamhuis der Gelderse vorsten, stierf in 1423 zonder wettige kinderen na te laten. Hij werd als hertog van Gelder en graaf van Zutfen opgevolgd door zijn minderjarige achterneef Arnold van Gelder (genaamd: Van Egmond), over wiens ontaarde zoon wij elders in dit nummer Twentse Post hebben geschreven. Keizer Sigismund weigerde hem als hertog van Gelder en graaf van Zutfen en zijn vader als regent of ruwaard te erkennen, en verleende daarentegen brieven ten voordele van Adolf, graaf van den Bergh. De Geldersen stoorden zich echter niet aan keizer's brieven, waarbij hun bevolen werd voornoemde Adolf te erkennen; [A. J. v. d. Aa, *Biogr. Wrdb.*, dl. I, blz. 18 - 19].

[224] Naar een biografie door A. J. v. d. Aa, *Biogr. Wrdb.*, dl. 9, p. 46 e.v.: 'Karel v. G.'.

[225] id. voetnoot 224.

[226] W. Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. I, blz. 354.

(zie voor vervolg voetnoten: blz. 80)

Twentse Post

Hoofdredakteur: J.W.M. GIGENGACK
Drukkerij, Redaktie en Administratie:
TWENTSE POST, Beekstr. 5, Hengelo (O.)
Telefoon: 17987 – Postgiro: 82 00 18
Leesgeld f 3.75 per half jaar. Los nr. 75 ct.
Advertentie-tarieven op aanvraag. Copyright Uitg.

Twentse Taalbank

GELDERSE OORLOGEN

gen van de stad, waarmee het land van Gelder en Zutfen in zijn handen viel, deed Karel de Stoute de kleine vorstentelg alsmede zijn zusje Filippine ter opvoeding en bewaring overbrengen naar Gent.
Op 5 jan. 1477 sneuvelde Karel de Stoute in de slag bij Nancy. De Geldersen, door dwang onder Karel de Stoute geraakt, verkozen nu de tot levenslang veroordeelde Adolf van Gelder tot hertog. De Vlamingen ontsloegen hem uit de gevangenis te Kortrijk. Op zijn verlangen werd het bewind des lands aan zijn ongehuwde zuster Catharina opgedragen, waarna hij de Vlamingen aanvoerde tegen de Fransen. Hij belegerde Doornik, stak in de nacht van 21 op 22 juli 1477 de voorsteden in brand en sneuvelde bij de aftocht door een Franse uitval op de achterhoede, die hij tehulp was geschoten. Men vond hem met drie zware wonden aan hoofd en hals en doorstoken met een degen.
Inmiddels waren de landen van de gesneuvelde Bourgondiër Karel de Stoute toegevallen aan zijn jonge erfdochter Maria van Bourgondië, die in 1477 huwde met Maximiliaan van Oostenrijk. Als bijzonderheid vindt men aangetekend dat jonker Karel van Gelder en zijn zusje Filippine bij de huwelijksplechtigheid de waskaarsen droegen; [222].

KAREL VAN GELDER

In het jaar 1473 op 6-jarige leeftijd samen met zijn zusje Filippine ter opvoeding en bewaring van het Gelderse Hof te Nijmegen meegevoerd naar het Bourgondische Hof te Gent, werd Karel van Gelder ook na de dood van zijn vader Adolf in 1477 met onverbiddelijke hand van zijn betrekkingen, zijn vaderland en zijn erfdeel verwijderd gehouden, ondanks de dringende vertogen van zijn tante Catharina van Gelder om de kinderen van haar gesneuvelde broer Adolf in vrijheid te stellen.
Onder toezicht van de nieuwe beheerser van Bourgondië, Maximiliaan van Oostenrijk, werd jonker Karel van Gelder opgeleid in de krijgskunde.
In 1484, toen Maximiliaan de stad Oudenaarde door een krijgslist innam om de Gentenaren te bedwingen, leverde de 16-jarige Karel daaraan een werkzaam aandeel.
Twee jaar later volgde hij Maximiliaan naar Frankfort, waar deze tot Rooms koning werd verkozen, en vervolgens naar het kroningsfeest te Aken, waar hij — zonderling genoeg hertog van Gelre genoemd — tot ridder werd geslagen.
In 1487 nam hij deel aan de oorlog van Maximiliaan tegen Frankrijk, was in juli van dat jaar tegenwoordig bij de ongelukkige slag van Bethune, en bevond zich onder de ridders die toen in Franse krijgsgevangenschap vielen. Hij werd met de overigen meegevoerd naar Abbeville, een van de grenzen verwijderde plaats.
Vijf jaren lang verkeerde Karel aan het Hof van de koning van Frankrijk, naar het schijnt in een eervolle gevangenschap.
Maximiliaan bleef intussen in het bezit van Gelder, maar was weldra niet meer in staat de loop van de gebeurtenissen in dit hertogdom in de hand te houden. De Geldersen hadden hun jeugdige vorst niet vergeten. Het verlangen om zich van de vreemde beheerser te ontslaan, werd — ondanks dreigingen en vermaningen van Maximiliaan — steeds groter, en eindelijk gelukte het hen de Franse koning te bewegen om zijn gevangene tegen een hoog losgeld, waarvoor de zoon van de graaf van Meurs in gevangenschap zou blijven, los te laten.

HET BERICHT VAN KAREL'S vrijlating werd in Gelderland met grote vreugde ontvangen en welhaast overal werd hij in het begin van 1492 door zijn onderdanen als heer gehuldigd.
Daarmee was de voedingsbodem gelegd voor een vernielende oorlog met het machtige huis van Bourgondië. Een oorlog die — door vredesverdragen en wapenstilstanden slechts voor korte perioden geschorst — bijna vijftig jaren heeft geduurd en waarin Karel van Gelder en de zijnen met onbezweken moed en niet aflatende standvastigheid hebben gestreden.

TEGEN MAXIMILIAAN

Vooralsnog toonde Maximiliaan, die in 1493 tot de keizerlijke waardigheid was verheven en dientengevolge het bewind over de Nederlanden aan zijn 16-jarige zoon Filips I had afgestaan, zich terughoudend, om aldus een totale oorlog met de moedige Karel te vermijden. Hiertoe werd in 1494 te Grave een bestand gesloten. Daarbij werd overeengekomen, dat het geschil over het recht op het hertogdom Gelder, waarop Karel aanspraak maakte, aan de beslissing der keurvorsten van het keizerrijk zou onderworpen worden. Zeer ongunstig viel het oordeel van deze voor laatstgenoemde uit. Zij ontzegden aan Karel niet alleen alle recht, maar verklaarden tevens dat de landen van Gelder en Zutfen reeds in 1423, met het overlijden van hertog Reinoud IV, graaf van Zutfen, aan het keizerrijk vervallen waren; [zie voetnoot 223].
Door deze beslissing werden de vijandelijkheden, die vóór het bestand van Grave hadden plaatsgevonden, opnieuw hervat, thans in een niets ontziende en langdurige krijg; [224].

In de Gelderse landen waren de meeste steden op de hand van hertog Karel en dreven de Oostenrijkse bezetting de stadspoorten uit.
Maximiliaan van Oostenrijk, Karel's bitterste vijand, sloot een verbond met de hertogen van Gulik en Kleef, en rukte weldra met een aanzienlijk leger Gelders grondgebied binnen.
Karel van Gelder had niet verzuimd om zich in staat van verdediging te stellen en zag zich nog voor het einde van 1498 door koning Lodewijk XII van Frankrijk met 500 ruiters te hulp gesneld. Nu kwam er aan het moorden en branden welhaast geen einde. Terwijl de Keizerlijken dan hier en dan daar een overwinning behaalden, viel Karel in het land van Kleef en hield er vreselijk huis. Het gelukte de Franse vorst op 15 juni 1499 om tussen de strijdende partijen een bestand te sluiten voor de tijdsduur van één jaar, hetwelk weinige maanden nadien gevolgd werd door een verbond tussen Karel en Filips I van Oostenrijk, zoon van Maximiliaan.
Karel, die zijn handen thans vrij had, maakte een reis naar Frankrijk en keerde in 1500 terug met de jonge graaf Van Meurs, die voor hem, tot de betaling van het losgeld, in gevangenschap was geweest.
De wapenstilstand zowel met Kleef als met Filips I werd vernieuwd, doch spoedig daarop werden de vijandelijkheden met Kleef hervat. Karel delfde hier het onderspit en nauwelijks was, na zware verliezen, door bemiddeling van de Franse koning wederom een wapenstilstand gesloten, of Filips I verbrak in 1503 het vredesverdrag en stortte de partijen opnieuw in een oorlog.
Nu waren de krijgskansen de Gelderse vorst minder gunstig en dank zij het feit, dat Filips I voor dringende regeringszaken naar Spanje moest, kon Karel een bestand bewerkstelligen, zij het op voorwaarden die voor hem zeer nadelig waren. Zo moest hij zich verbinden om Filips naar Spanje te vergezellen, waarvoor hem een reisgeld van 3000 goudgulden zou worden verstrekt. Nauwelijks waren hem die te Antwerpen ter hand gesteld, of hij stak zich in een ander gewaad en verliet heimelijk de stad op weg naar Gelder. Het gesloten verdrag verbrekend, viel nu de ene stad na de andere in zijn handen.
Gebrek aan geld om zijn soldaten te betalen, bracht hem tot strooptochten in Brabant en Holland. Bodegrave, Muiden en Weesp werden door zijn plunderbenden ingenomen en niet eerder dan na twee keer een vergeefse poging te hebben gedaan om Amsterdam te bemachtigen, keerde hij naar Gelderland terug. Na zijn aftocht uit Holland bleef Karel nog meester van Weesp en het slot Muiden.
Inmiddels was Filips I op 25 sept. 1506 te Spanje overleden. Zijn vader Maximiliaan aanvaarde het regentschap en belastte zijn dochter Margaretha van Oostenrijk (zuster van Filips I) in maart 1507 met de landvoogdij over de Nederlandse gewesten.
Karel van Gelder zag zich genoodzaakt de voormelde bezetting van Weesp en het slot Muiden op te geven na het sluiten van de vrede te Kamerijk in 1508, tot welk verdrag hij met weerzin was toegetreden. Het schatten der Oostenrijkers van de Bommelerwaard greep hij gretig aan tot het doen van een oorlogsverklaring en weldra namen de vijandelijkheden opnieuw een aanvang.
Ook kreeg hij in deze tijd een nieuwe vijand in de Utrechtse bisschop Frederik van Baden (1496-1516); [225].

TEGEN DE BISSCHOP

„Den 14 October 1508 heeft Hartog Carel van Gelder dat Huis te Cuinre, sonder anseggen van oorlog, ofte enige actie daerop te hebben, met omtrent sestig of seventig soldaten ingenomen"; [226].

Het kasteel te Kuinre was gelegen boven Vollenhove nabij het riviertje de Kuinder (ook wel Tjonger geheten), dat vroeger uitmondde in het IJsselmeer. De fundamenten van de burcht werden teruggevonden na de drooglegging van de Noordoostpolder.
„Nadat Hartog Carel die Cuiner hadde ingenomen, heeft hij an die Ridderschap ende steden van Overijssel geschreven dat hij hetselve huis hadde doen innemen op goed gelove, uit oorsaecke dat hij het slott te Oyen den Bisschop in sequester (in bewaring) *gedaen hebbende na het verdrag daervan gemaeckt, die Bisschop hetselve vertrouwt ende ingedaen, die dat sijne vijanden den Burgoonschen hadde overgelevert;* [zie voetnoot 227]. *Waertegen hij die Cuiner soo lange wilde beholden tot der tijdt, dat hem Oyen wederom in handen gestelt worde, dan woude allen tijdt die toeversicht dragen, dat die Lantschap van Over-IJssel daeruit geen schade soude geschieden, ende die opkomsten die daer jaerlicks af quamen, woude hij den Bisschop jaerlicks uitkeren";* [228]

Zowel het feit, dat het Huis Oyen (destijds gelegen op de grens van Gelderland en Noordbrabant nabij Oss) reeds vier jaar tevoren — tegen de zin van de Utrechtse bisschop — uit handen van Karel van Gelder was gebracht alsook in aanmerking genomen de voorbereidingen, die Karel na de bezetting van Kuinre had getroffen om het Huis Vollenhove te overweldigen [229], maken het onwaarschijnlijk dat het de hertog van Gelder te doen is geweest om de verwerving van een onderpand of om de uitvoering van een éenmalige vergeldingsdaad. Een meer aannemelijke reden voor zijn inval in Overijssel is gelegen in het feit, dat de drie Overijsselse steden Deventer, Kampen en Zwolle — onder druk van Karel's aartsvijanden: keizer Maximiliaan en diens zoon Filips I — de Geldersen geen toevoer van goederen meer deden, ja, op verzoek van Bourgondische zijde in 1505 zelfs 1000 Rijnse guldens per stad hadden bijgedragen om Maximiliaan tegen de Geldersen te steunen, zodat Karel van Gelder in 1507 *„seer geklaegt hadde over die ingesetenen van Over-IJssel, dat se méer die Burgonschen als hem genegen waren";* [230]. De ligging van Kuinre aan het riviertje de Kuinder of Tjonger, dat zijn water aanvoerde uit de Friese landen, doet vervolgens de vraag rijzen, of Karel van Gelder bij zijn keuze mogelijk rekening heeft gehouden met expansieve mogelijkheden in de richting van de noordelijke provincies, waar Groningers en Friezen reeds geruime tijd in spanning leefden; [231].

Bisschop Frederik van Baden liet het er niet bij zitten en kwam op Lieve Vrouwe avond 1508 met 200 soldaten per schip uit Amsterdam om het verlorene terug te winnen. De burgers van Kampen kwamen hem met acht rijnschepen tegemoet en gezamenlijk voer men naar Kuinre, waar de burcht werd belegerd en na overgave ingenomen. Deventer en Zwolle hadden aan deze actie geen deel, hoewel zij daartoe wel door de bisschop verzocht waren; [232].

Het daarop volgende jaar doet zekere Hendrik de Grote uit Denemarken van zich spreken. Met een grote bende knechten bedreef hij in Overijssel vele daden van geweld. De bisschop achtervolgde de indringers tot op de frontieren van Overijssel, maar zij wisten te ontkomen. Eind december 1509 keerden zij echter in nog grotere getale terug en bezetten ter sterkte van 1500 tot 2000 man *'die vlecke ofte stedeken van Geelmuiden'* (Genemuiden). *„Die van Over-IJssel begeerden van hem te weten wien hij toestendig was ende wat Here hij diende, uit welckers bevel hij haer ingesetenen alsoo verdorf, waerop hij niet en antwoorde als dat het Kindeken Jesus sijnen Here was;"* [232].

Eveneens in 1509 verscheen in deze contreien een troep *'heerlose knechten'*, waarvan enkele boden aan de drost van Salland, Gerrit van Langen, vergunning vroegen om via Salland naar de graafschap Zutfen te mogen trekken.
De drost stond dit toe onder voorwaarde, dat zij de Sallanders geen schade zouden berokkenen en hun behoeften of verteringen met geld zouden betalen.
In plaats van op ordelijke wijze door te trekken, wierp de troep zich terstond op het Overijsselse platteland en verrichtte overal grote schade.
Ontsteld over deze gang van zaken, werd een *Generale Lantdag* belegd en besloot men gezamenlijk de vereiste soldaten aan te nemen en de vierde man van geheel Overijssel te ontbieden alsook de nodige stedelingen op te roepen om de krijgsbende te verjagen.
De drost van Salland trok met zijn manschappen uit Salland en Vollenhove de vijand tegemoet en achtervolgde de ongewenste indringers tot Mariënberg nabij het klooster Sibculo, waar de vluchtelingen zich in slagorde opstelden langs de Vecht, door welk riviertje hen de pas werd afgesneden. Ook de achtervolgers maakten hier hun slagorde. Maar voordat de drost van Salland tot de aanval overging, reed hij vooruit en onderhield zich met de indringers, die zich er over beklaagden, dat de drost hen *'op de vleijsbancke'* had gebracht.
„Die Droste is terstont wederom bij die Borgers ende huisluden gereden, ende gelaste haer genoegsaem onversichtig dat sij sich souden wenden. Wanneer die van Over-IJssel sich omkeerden, sijn die vijanden op haer angevallen ende hebben haer in die vlucht geslagen, hoewel die van Over-IJssel wel thienmael soo sterck waren, soo datter bijna niemant soude ontkomen hebben, ten ware die Drost van Twente met die Twentekers haer ware te hulpe gekomen als sij met malckanderen int vechten waren, ende haer ontset hadde.
In desen strijdt sijn vele Overijsselsen doodt gebleven, waervan ettelicke wagens met dooden binnen Ommen, oock enige binnen Deventer sijn gebracht, die aldaer worden begraven. Die vijanden sijn voort uit Over-IJssel na die Graefschap Benthem vertrocken;" [234].

Het verzoek aan de drost van Salland om vrije doortocht naar de graafschap Zutfen, doet vermoeden, dat voornoemde *'heerlose knechten'* een dienstverband zochten aan te gaan met de hertog van Gelder, zo zij al niet reeds met deze in betrekking stonden.
Duidelijk kwam de relatie met de Gelderse hertog aan het licht ten aanzien van eerdergenoemde Hendrik de Grote uit Denemarken, die met zijn mannen neerstreek te Genemuiden.

In het begin van het jaar 1510 nam Hendrik de Grote op de toenmalige Zuiderzee enige Kamper schepen in beslag en voer daarmee naar Genemuiden, in de nabijheid waarvan hij op 4 januari onder Ens aan de grond liep. De burgers van Kampen achtervolgden de rovers, die daarop een veilig heenkomen zochten in de kerk van Ens. Toen nu de burgers van Kampen bezig waren hun schepen van de grond te krijgen, naderde een schip met ca. 50 soldaten in gezelschap van Dirk van den Berge, een edelman uit Münster, welgezien bij de hertog van Gelder en tevoren bevelhebber op het kasteel Kuinre. De groep bleek voornemens te zijn om Kuinre opnieuw in te nemen. Zeer wel mogelijk stond de scheepsroof met deze actie in verband. De burgers van Kampen overmeesterden de Geldersen, brachten de voornaamsten onder hen binnen de stad en gingen er op 11 jan. toe over vier van deze gevangenen, waaronder Dirk van den Berge, te onthoofden. ⇨

Twentse Taalbank

— DE GELDERSEN IN TWENTE —

Hertog Karel van Gelder, die ijlings een bode met brieven naar Kampen had gezonden met de mededeling dat de gevangenen zijn lieden waren, zodat hen geen kwaad mocht geschieden, vond in het gebeurde een aanleiding om openlijk met de bisschop en het land van Overijssel in oorlog te gaan; [235].

Toen niet lang daarna Lubbert van Keppel, een Gelders edelman, met een schip vol soldaten op de Zuiderzee verscheen om naar Genemuiden te zeilen, op weg waarheen hij door burgers van Kampen werd overvallen en gevangen genomen, besloot bisschop Frederik van Baden op een *Gemene Lantdagh* in juni 1510 om enkele oorlogsschepen in de monding van het Zwartewater voor Genemuiden te leggen, teneinde het kontakt tussen Gelderse soldaten en de knechten in Genemuiden te verhinderen, welke laatsten zich — volgens de kroniekschrijver — tebuiten gingen aan *'vrouwenkracht'* en andere misdrijven, ja, koeien levend de tong uitsneden en wederom in het weiland dreven.

Tijdens de toerusting van de oorlogsschepen, roofden die van Genemuiden enige vaartuigen van de stad Kampen, die bij een snelle achtervolging werden terugverkregen. Hierna kwam de relatie met de Gelderse hertog wel zeer duidelijk aan het licht, toen Karel van Gelder in aansluiting hierop *„met all het krijgsvolck dat tot Geelmuden lagh, die hij tevoren niet kennen wolde hem toestendig te sijn"*, tezamen met nog een aantal ruiters en voetknechten uit Gelderland, voor Deventer trok. Door de sterke tegenstand van de burgers, die werden bijgestaan door wel 100 studenten, kon hij daar echter niets uitrichten. Elders in Overijssel had hij wél successen geboekt; [236].

OMTRENT EIND JANUARI 1510 of begin Februari van dat jaar werden de burcht te Diepenheim en de vestingstad Goor door de Geldersen ingenomen. Daarna volgde de belegering en inname van de vestingstad Oldenzaal.

„Des maendags in die vastelavondt ao. 1510 hebben die Gelderschen Oldenzaal geplondert, vele borgeren ende andere luden vermoort, selfs die arme ellendige menschen, die in die gasthuse ende op hare kranckbedden lagen; die kercken berooft, die sacramenten uit die ciborien geworpen, die ciborien, kelcken, clenodien, kappen, casufelen ende alle cieraden daeruit met sich genomen, doch daerenboven die arme huisluden in Twente, die sij gevancklick bij sich hadden, ende haer lijf gekoft ende die betalonge vant selve rantsoon op vier termijnen gestelt, waervan oock die meesten alle drie paeijen betaelt hadden, ende voor 't vierde nog vastgehouden worden, jamerlick al tsamen vermoort.*

Des anderen daegs trocken sij uit Oldenseel ende hebben noch met moedtwille ende voorbedachte sinne over die 100 gevangenen, die in stocken ende blocken lagen, vermoort ende opgehangen. Sij marcheerden van Oldenseel na Laghe, maer hebben sich wederom gewent ende die Hartog is met 400 soldaten weder binnen Oldenseel gekomen, die reste is binnen Zutphen vertrocken;" [237].

„Nadien die Hartog van Gelder soveel jammers in Twente hadde angericht, heeft hij an die Staten vant Nedersticht, ende die Stadt Utrecht geschreven, dat alles wat hij in Twente en Overijssel bedreven hadde, daeromme was geschiedt, omdat die Bisschop dat huis te Oeyen uit sijnen handen gebracht hadde.

An die selve Staten van 't Nedersticht hebben die van Over-IJssel menigmalen geschreven, versoeckende hulpe ende bijstant in dese oorlog tegen den Hartog van Gelder.

Maer die vant Nedersticht waren schroemachtig sich met desen oorlog te mengen ende den Hartog van Gelder te vertoornen, schreven allen tijdt tot antwoort, dat se begeerden, dat men dese saeke tot gehoor souden laten komen, sij wouden alle wegen en middelen voorwenden om met die Gelderschen te verdragen. Schreven ook an den Hartog tot Oldenseel, dat sij geerne als middelaers tusschen hen ende den Bisschop met die van Over-IJssel wouden handelen, alsoo die Bisschop daertoe wel genegen was, waerop die Hartog wederom antwoorde, dat hetgene hij gedaen hadde, was geschiet om den hoemoedt die hem die van Campen hadden angedaen, dat hij oock wel bekende dat die van Utrecht schuldig waren S. Martens palen (de grenzen van het Sticht; red. TP) *te beschermen, maer niet die van Over-IJssel ende haren Bisschop in sulcke oneerlicken handel. Stelden entlick an haer seggen tijdt ende plaetse van bijeenkomste om van verdrag te spreken; sijnen brief was gegeven ao. 1510* des Woensdags na Invocavit;* (dit is op woensdag na de eerste zondag in de vasten; red. TP).

Niettemin heeft die voorseide Hartog die huisen van Goor, Diepenhem ende Laghe bemachtigt ende met garnisoon beset, doende overall ongelooflicke schade an die ingesetenen van Over-IJssel. Maer in Martio daerna hebben des Bisschops volck Diepenhem weder ingenomen ende daerop 65 soldaten gevangen ende 8 of 9 hopluden, als Berent Hacfort, Lantdrost van Zutfen, Thuil Bagert de hovemeister, Werner Spiegel, Goltstein Knippenborg, met 25 curassiers, en meer andere hooftluden; [238].

Aangezien de bisschop zijn vijand op meerdere plaatsen in Overijssel moest bestrijden — vooral de bedreiging van de bisschoppelijke steden aan de IJssel moest worden afgewend — ging hij er toe over om het Stichtse leger aanmerkelijk te versterken. Bijgevolg liet de bevrijding van Twente nog even op zich wachten; [239].

vervolg: voetnoten

[227] W. Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. I, blz. 367 - 370.
Het kasteel Oyen was gelegen aan de Maas (boven Oss), precies op de grens van de tegenwoordige provincies Gelderland en Nrd. Brabant.
„Op 25 april 1498 heeft Hartog Carel van Gelder dat slot te Ooyen, op die Mase an die Brabantse kante gelegen, overgelevert in handen van den Bisschop, op conditie dat hij dat selve slott hem wederom soude leveren als hij wederom in oorlog met die van Burgondiën mochte geraecken, ende ondertussen dat selve getrouwelick bewaren. Waeruit namaels een grote twist tussen den Bisschop ende Hartog is ontstaen, alsoo dat huis voorseit den Burgonschen worde overgelevert;" [id. Nagge, I, 327-328].
„Die Here van Gronis heeft int jaer 1504 dat huis te Oeyen, twelk die Bisschop van Utrecht in sequester hadde van den Hartog van Gelder, overgelevert in handen van die Aartshertog van Oostenrijck, buiten wille van den Bisschop. Evenwel heeft die Hartog van Gelder hetselve den Bisschop geweten, ende is hieruit namaels grote onruste ende oorlog tusschen die Gelderschen ende het sticht van Utrecht ontstaan;" [id. Nagge, I, 341].

[228] Nagge, dl. I, blz. 354 - 355.

[229] Nagge, dl. I, blz. 355.

[230] Op 21 sept. 1504 gebood Filips I de stad Kampen, de Geldersen geen toevoer van goederen te doen. *„Sodanige mandamente sijn niet allene tot Campen, maer oock overall in Over-IJssel uitgeroepen; maer gelijck het gemeenlick gaet, die begeerlicheit van gewin was groter als die schrick van placcaten, want die borgers van die steden van Over-IJssel hebben om voordeels wille niet nagelaten toevoer an die Geldersen te doen, en soo heimelick haer mogelick was haer toegebracht."*
Hierom heeft Filips *„door Brabant, Hollant, ende alle sijne landen een mandement gesonden, dat men die van Over-IJssel geen victuale ofte artillerije soude toevoeren ofte verkopen. Daer en boven sijn die van Deventer, Campen en Swolle overal in die landen des Aertshartogen seer beschadigt, want die Burgonschen namen haere borgeren veel vette ossen, laekenen ende andere goederen, hebben oock die van Campen haer mercktschip genomen, weert sijnde ettelicke duisent guldens, waeromme sij overall vele vervolgs deden. Oock worden die van Over-IJssel van de Gelderschen niet gespaert, want die Hartog heeft haer goederen tot Hattum op die IJssel angehouden, ende sijn volck enige goederen genomen, waeromme sij schriftelick van die Geldersche hoofdsteden int jaer 1504, den 28 Decemb. versochten dat sulcks mochte nagelaten worden. Ende hebben erenstlick bij haren Bisschop angeholden, dat die Aertshartog sijn mandement woude te niete doen, en haer wederom den vrijen handel vergunnen. Die Bisschop tot vordel van sijne ondersaten, heeft daer toe sijn beste gedaen, ende op sijn supplicatie tot antwoord gekregen, dat die van Over-IJssel noch een maent ofte ses weken sich moesten dulden om redenen daer toe sijnde, mits haer sauvegarden* (ontheffingen) *souden verleent worden, waermede sij sich middeler tijdt mochten behelpen. Soo veel belangt die toelatinge van den vrijen handel, is soo weinig geworden, dat int naestvolgende jaer 1505 Keiser Maximiliaen die vader van Coninck Philips wederom aan die van Deventer, Campen en Swolle hetselve verbodt gedaen heeft, dat sij als gehoorsame ondersaten des Rijcks den Geldersen geen hulpe soude doen noch handel of wandel met haer drijven, maar alle hulpe ende victualie* (levensmiddelen) *sijn krijgsheer souden senden, dese brief was gegeven tot Wissenburg in Elsas den 15 April Ao. 1505. Als nu Coninck Philips die stadt Arnhem hadde belegert, ende alle inwoonders uit Veluwe na Over-IJssel vluchteden, soo hebben die voorseide steden volgens het bevel des Keisers verbodt gedaen aan hare burgeren, dat se geen Geldersche goederen souden ontfangen dan alleenlick van haer eygen meyeren, ende dat men den Gelderschen selfs heimelicker wijse niets en soude verkopen; alles uit vrese van indignatie* (misnoegen) *van Keiserlicke majesteit. Die ook den 8e May int selve jaer uit Straesburg an den Bisschop heeft geschreven, dat hij sijnen soone int oorlog tegen die Gelderschen persoonlick soude te hulpe komen met 56 paerden, ende 2000 voetknechten. Heeft oock op deselve tijdt schriftelick bevel gegeven an die steden van Over-IJssel, Deventer, Campen en Swolle, dat elcke groote stadt 1000 Rijnsche gulden souden opbrengen tot oprichtonge van het voorseide krijgsvolck. Dit selve sijn die steden ook vlijtig nagekomen;"* [Nagge, id. dl. I, blz. 341 - 343].

[231] In 1492 had Maximiliaan van Oostenrijk, na zijn kroning tot Rooms Koning, de hertog van Saksen, Albert, beleend met het erfstadhouderschap over Friesland. In 1498 vervolgens beval Maximiliaan aan de Friezen én Groningers, om deze Saksische hertog als hun Gouverneur te erkennen. Leeuwarden, geholpen door Groningen, verzette zich tegen dit keizerlijke bevel. Eerstgenoemde stad werd tot onderwerping gebracht, maar Groningen, dat volgens de inhoud van verscheidene oude keizerlijke brieven in Drente was gelegen en toekwam aan de kerk van Utrecht, herinnerde zich haar bisschop en wierp zich in de armen van Frederik van Baden. Deze was zeer verstoord op de hertog van Saksen, aangezien diens krijgsknechten kort tevoren in 1498 heer Jan van Wisch hadden geholpen bij een inval in Overijssel, waarbij zij de stad Goor hadden bezet en getyranniseerd; [zie *Twentse Post* van mei 1973, blz. 68, kol. 4]. Eerst met hulp van de hertog van Gelder had de bisschop in 1498 deze indringers kunnen neerslaan.

In het voorjaar van 1499 droeg Albert van Saksen het bewind over Friesland op aan zijn zoon Hendrik, die in maart van dat jaar de Friezen een nieuwe en zware schatting oplegde, waardoor hij zijn onderdanen zo tegen zich in het harnas joeg, dat zij hem binnen Franeker belegerden. Zijn vader Albert riep de hulp in van enkele vrienden (Erik, hertog van Brunswijk; Eduard, graaf van Oost-Friesland en Frederik van Egmond, heer van IJsselstein) om zijn zoon te ontzetten, terwijl hij later zelf in Friesland kwam en het beleg voor Groningen sloeg.

In 1504 droeg Hendrik van Saksen, vanwege de tegenwerking van de Friezen, zijn gebied over aan zijn broeder George, die in datzelfde jaar te Harlingen werd gehuldigd als erfstadhouder v. Friesland. Deze George belegerde het daarop volgende jaar met hulp van Edzard, graaf van Emden (Oost-Friesland), de stad Groningen. In 1506 namen de pogingen, om Groningen onder Saksische heerschappij te brengen, zulke dreigende afmetingen aan, dat de stad zich tot de bisschop van Utrecht wendde om hulp en bijstand, verklarende, dat zij in het andere geval genoodzaakt zou zijn om een noodsprong te doen.

De oproep had tot gevolg dat op de 1ste februari ao. 1506 binnen Hattum bij Zwolle een verhoordag werd gehouden, alwaar behalve de gecommiteerden van de bisschop en van de hertog van Saksen ook gezanten van Maximiliaan verschenen. Men besloot zich te onderwerpen aan een uitspraak van keurvorsten, vorsten en steden van het keizerrijk, maar de behandeling van de ontwerp-overeenkomst door de Staten van het Nedersticht verliep — vanwege absentie, nieuwe voorstellen en verzoeken om nadere inlichtingen — zo traag, dat de Groningers heimelijk en buiten medeweten van hertog George van Saksen een overeenkomst sloten met diens helper en dienstman Edzard, graaf van Emden. Het verdrag daartoe werd gesloten op 17 april 1506 te Termunten. In mei d.a.v. nam hij aan het hoofd van vijf of zesduizend man, in naam van het Heilige Roomse Rijk, bezit van de stad en werd er plechtig als heer gehuldigd.

Hertog George van Saksen, die zich zijn prooi onverhoeds door zijn helper zag ontrukt en niet machtig genoeg was om de Oostfriese graaf te verslaan, sloot een verdrag met Edzard, waarin men overeenkwam dat laatstgenoemde de stad Groningen in naam van het Rijk zou bewaren maar het besturen en schatten van de Groninger Ommelanden aan George zou overlaten.

Hoewel na dit verdrag het krijgsvolk van weerskanten werd afgedankt, groeide de vijandschap tussen beide heren van dag tot dag. Keizer Maximiliaan van Oostenrijk, die het erfstadhouderschap van Friesland en Groningen aan het Huis van Saksen had opgedragen, deed de stad in de Rijksban.

Karel van Gelder, die ook onder de Rijksban stond en eveneens Maximiliaan tot vijand had, zou wel eens de enige weerbare vriend kunnen zijn die door de Groningers en hun Oostfriese beschermheer graaf Edzard van Emden in geval van nood tehulp kon worden geroepen ...
[A. J. v. d. Aa, *Biogr. Wrdb.*, dl. 5, blz. 14 e.v.; Nagge, *H. v. O.*, I, p. 346 e.v.].

[232] Nagge, *Hist. v. Ov.*, I, 356 - 357.

[233] id., dl. I, blz. 358 - 359.

[234] id., dl. I, blz. 359 - 360.

[235] id., dl. I, blz. 361 - 363.

[236] id., dl. I, blz. 363 - 365.

[237] id., dl. I, blz. 368 - 369; (* Nagge vermeldt abusievelijk *„in die vastelavandt ao. 1514"* i.p.v. 1510).

[238] id., dl. I, blz. 369 - 370. (* Nagge vermeldt abusievelijk *„ao. 1520 des Woensdag na Invocavit"* i.p.v. 1510).

[239] De bisschop, *„gesint sijnde in Over-IJssel te komen ende den Hartogh van Gelder te verdrijven,"* kwam op *„Dingsdaegs na Oculi"* (d.i. dinsdag na de derde zondag in de vasten oftewel de vierde zondag voor Pasen van het jaar 1510; red. TP) in Kampen met 500 soldaten, aangevoerd op 19 rijnschepen die hem door genoemde stad over de Zuiderzee waren toegezonden tot Eembrugge (in het Nedersticht). De volgende dag trok hij naar Zwolle, vanwaar hij enig veldgeschut meenam. Vervolgens ging hij naar Deventer, welke stad hem 600 ruiters tegemoet zond. Thans beschikkend over circa 1300 ruiters en 2500 voetknechten, beraadslaagde hij met Ridderschap en Steden van Overijssel over uitbreiding van de krijgsmacht. Men kwam overeen om 500 paarden en 1000 knechten aan te nemen. Ook werden enkele afgevaardigden (Jan van Ittersum en Schenck, drost van Salland) naar de bisschop van Osnabrüuk gezonden, die aan de stad Deventer had geschreven dat hij en zijn broeder het land van Overijssel wel behulpzaam wilden zijn, hetgeen een compagnie opleverde ter sterkte van 90 paarden onder bevel van Geerlof van IJsenburg. Voorts sloot de bisschop van Utrecht een verbond met Filips van Bourgondië.

Allereerst viel bisschop Frederik van Baden voor een afleidings-manoevre met zijn leger de Veluwe binnen, waar hij de Gelderse plaats Wilp (onder Deventer), alsmede de dichtbij gelegen Gelderse stad Apeldoorn en de buurschap Nieuwbroek teisterde met brandstichting. Hierna keerde hij terug naar Deventer en trok terstond naar 't nabijgelegen Sallandse grenskasteel *'de Arckelstein'* (bij Bathmen), dat hij de Geldersen met geweld ontnam. Vandaar trok hij — met Floris van Egmont, heer van IJsselstein, en heer Jacob v. Batenburg tot Anholt — naar het Gelderse grenskasteel *'Verwolde'* (boven Lochem), omtrent een uur gaans van *'de Arkelstein'*. Na heftige beschieting nam hij de burcht bij de derde stormloop in en liet de vesting tot de grond toe afbreken.

Op *Hemelvaertsavont* terug in Deventer, zond hij enige versterkingen naar Kampen, waar de Gelderse hertog een mislukte aanval uitvoerde, en rukte daarna met het Stichtse leger op naar Twente, waar hij Goor gewelddadig innam en *op Pinxteravondt* (tien dagen na Hemelvaart) de stad Oldenzaal belegerde; [Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. I, blz. 372 - 378].